

מקומו

שבועות וירטואלי
בבית אבי חי

מקום לשינוי

מה בין שלוש-עשרה מידות לעשרת הדברות? | ד"ר יושי פרג'ון

במעמד הלוחות השניים זוכה משה להתגלות נבואית נשגבת, שזכתה לכינוי: "י"ג מדות של רחמים". אלא שקריאת אותן מידות מעוררת קשיים: מדוע זכו מידות אלה, שבכללן גם מידת הדין, לתואר "מידות רחמים"? ומהו החידוש הגדול שבהתגלות הזו, שחלק גדול ממנה נאמר כבר בדיבר השני שבעשרת הדברות? במהלך המסע בעקבות המקורות, אבקש להראות שהתוכנית המקורית לקשר בין ה' לעמו – כפי שהיא מתוארת בעשרת הדברות – הסתיימה בכישלון של חטא העגל; ושהדרך לחדש את הקשר בין ה' לישראל עברה דרך יכולתו של ה' להשתנות ולהגדיר את עצמו מחדש, ודרך נכונותו לתת מקום לקושי האנושי.

מבוא

1 ← י"ג מידות

"[ו] וַיַּעֲבֹר ה' עַל פְּנֵי וַיִּקְרָא ה' ה' אֶל רְחוּם וַחֲנוּן אֶרֶץ אֲפִים וְרַב חֶסֶד וְאַמֶּת: [ז] נָצַר חֶסֶד לְאֱלֹכִים נִשָּׂא עֹון וְכִשֶּׁע וְחִטָּאָה וְנִקְהָ לֹא יִנְקָה פֶקֶד עֹון אָבוֹת עַל בְּנִים וְעַל בְּנֵי בָנִים עַל שְׁלֹשִׁים וְעַל רַבְעִים:" (שמות לד)

אלו שמכירים את י"ג מידות של רחמים מסידור התפילה, רגילים לכך שמידת הרחמים האחרונה היא "ינקה", ופירושה שה' מנקה אותנו מחטאינו. אבל הקריאה הזו קוטעת את ההתגלות באמצע וגם מוציאה את המילה "ינקה" מהקשרה.

- מהי המשמעות של המילה "ינקה" כשהיא באה בהקשרה ("ינקה לא ינקה")?
- האם המילה "ינקה" היא חלק ממידות הרחמים או חלק ממידות הדין?

שאלה ראשונה: האומנם מידות של רחמים?

נדמה לי שהשאלה המטרידה ביותר את מי שקורא את י"ג מידות היא: למה להגדיר את ההתגלות כמבטאת רחמים דווקא? הרי לצד מידות הרחמים מופיעות גם מידות של דין. אבל הבה נקרא את אפיון ההתגלות בכיוונו של ה' עצמו.

2 ← ה' מתאר בכפי משה את ההתגלות העתידה:

"[יט] וַיֹּאמֶר [=ה'] אֲנִי אֶעֱבִיר כָּל טוֹבִי עַל פְּנֵיךְ וְקִרְאתִי בְשֵׁם ה' לְפָנֶיךָ וַחֲנַנְתִּי אֶת אֲשֶׁר אַחֲן וְרַחַמְתִּי אֶת אֲשֶׁר אֶרְחַם:" (שמות לג)

- שימו לב: באילו מילים משתמש ה' כדי להגדיר את מידותיו?
- מה אמורה להיות התוצאה של ההתגלות?

3 ← משה משתמש במידותיו של ה' בעקבות חטא המרגלים:

"[יא] וַיֹּאמֶר ה' אֶל מֹשֶׁה עַד אֵנָה יִנְאַצְנִי הָעָם הַזֶּה וְעַד אֵנָה לֹא יֵאֱמִינוּ בִּי בְּכָל הָאֲתוֹת אֲשֶׁר עֲשִׂיתִי בְּקִרְבּוֹ: [יב] אֲכַנּוּ בְּדַבָּר וְאוֹרְשֵׁנוּ וְאֶעֱשֶׂה אֲתָךְ לְגוֹי גָדוֹל וְעַצוּם מִמֶּנּוּ: [יג] וַיֹּאמֶר מֹשֶׁה אֶל-ה' [...] [יד] וְעַתָּה יַגְדֵּל נָא כֹחַ אֲדֹנָי כַּאֲשֶׁר דִּבַּרְתָּ לְאָמְרִי: [יח] ה' אֶרֶץ אֲפִים וְרַב חֶסֶד נִשָּׂא עֹון וְכִשֶּׁע וְנִקְהָ לֹא יִנְקָה פֶקֶד עֹון אָבוֹת עַל בְּנִים עַל שְׁלֹשִׁים וְעַל רַבְעִים: [יט] סֵלַח נָא לְעוֹן הַזֶּה כְּגֹדֶל חֶסְדְּךָ וְכַאֲשֶׁר נִשְׂאָתָה לְעָם הַזֶּה מִמִּצְרַיִם וְעַד הַנֵּה: [כ] וַיֹּאמֶר ה' סִלַּחְתִּי כְּדַבַּרְךָ: [כא] וְאוֹלָם חִי אֲנִי וְיִמְלֹא כְבוֹד ה' אֶת כָּל הָאָרֶץ: [כב] כִּי כָל הָאֲנָשִׁים הָרְאִים אֶת כְּבוֹדִי וְאֶת אֲתוֹתִי אֲשֶׁר עֲשִׂיתִי בְּמִצְרַיִם וּבְמִדְבָר וַיִּנְסוּ אֹתִי זֶה עֶשֶׂר פְּעָמִים וְלֹא שָׁמְעוּ בְּקוֹלִי: [כג] אִם יִרְאוּ אֶת הָאָרֶץ אֲשֶׁר נִשְׁבַּעְתִּי לְאֲבוֹתָם וְכָל מְנַאֲצֵי לֹא יִרְאוּהָ:" (במדבר יד)

- מדוע בוחר משה לצטט את ההתגלות של י"ג מידות דווקא כעת?
- מה נוכל ללמוד מכך על התפיסה של משה את תפקידן של המידות?

4 ← נביאים אחרים משתמשים במידות הרחמים כתפילה:

"[יב] וגם־עֵתָה נָאִם ה' שְׁבוּ עָדֵי בְּכָל לִבְבְּכֶם וּבְצֹמ וּבִבְכִי וּבְמִסְפָּד: [יג] וְקָרְעוּ לְבַבְכֶם וְאֵל בְּגָדֵיכֶם וְשׁוּבוּ אֵל ה' אֱלֹהֵיכֶם כִּי חֲנּוּן וְרַחוּם הוּא אֲרָךְ אַפַּיִם וְרַב חֶסֶד וְנָחָם עַל הַרְעָה: [יד] מִי יוֹדֵעַ יֵשׁוּב וְנָחָם וְהִשְׁאִיר אַחֲרָיו בְּרָכָה מִנְחָה וְנִסָּךְ לֵה' אֱלֹהֵיכֶם:"

(יואל ב)

- גם נחום מצטט את מידותיו של ה' כחלק מתפילה לסליחה ורחמים, אבל מי שישווה את מה שנחום אומר לנוסח המקורי של ההתגלות, יגלה שכמה ממידותיו של ה' נעלמו. אלו מידות נעלמו, ומדוע בוחר יואל להשמיט אותן?

5 ← כמה מקבילות נוספות למידות ה':

ירמיהו לב, יח; יונה ד, ב; מיכה ז, יח; נחום א, ב-ג; תהלים כו, ה, טו; תהלים קג; תהלים קמה, ח; דניאל ט, ד; נחמיה א, ה; נחמיה ט, יז, לא.

מי שיפתח את המקורות הללו, יוכל לגלות תפילות שונות המבוססות על ההתגלות של י"ג מידות.

- מה ניתן ללמוד על חשיבות המעמד של י"ג מידות, מן השיבוצים הרבים שלו בתפילות הנביאים והמשוררים?

סיכום ביניים: עד כה ראינו שה' מתייחס למידותיו כמידות של רחמים, משה מתייחס למידותיו של ה' כמידות של רחמים, וכך גם רבים מן הנביאים והמשוררים בהמשך התנ"ך. אבל טרם הסברנו למה הדגש ניתן על מידות הרחמים, אף שיש כאן גם מידות של דין. נשוב אל השאלה הזו בהמשך.

שאלה שנייה: מה החידוש הגדול בי"ג מידות?

רגילים לטעון שההתגלות של י"ג מידות מיוחדת בכך שה' בכבודו ובעצמו מאפיין את דמותו ואת מידותיו. האם אין זה מפתיע לגלות שאפיון עצמי של אלוהים מופיע כבר בעשרת הדברות? ביחידה זו ננסה להבין מה היה הצורך בהתגלות של י"ג מידות, ומה התחדש בה, יחסית למה שכבר נאמר בעשרת הדברות.

6 ← התגלות דומה לי"ג מידות מופיעה כבר בדיבר השני שנעשרת הדברות:

"[ה] [...] כִּי אֶנְכִי ה' אֱלֹהֶיךָ אֵל קָנָא פֶקֶד עֹון אֲבֹת עַל־בָּנִים עַל־שְׁלֹשִׁים וְעַל־רְבָעִים לְשֹׁנָאִי: [ו] וְעָשָׂה חֶסֶד לְאֱלֹפִים לְאֹהֲבֵי וּלְשֹׁמְרֵי מִצְוֹתַי:"

(שמות כ)

7 ← תגובת ה' לחטא העגל בהשוואה לשני הדברות הראשונים שבועשרת הדברות:

תגובת ה' לחטא העגל (שמות לב)	עשרת הדברות (שמות כ)	
[ז] וַיִּדְבֹר ה' אֶל מֹשֶׁה לֵךְ רֹד כִּי שָׁחַת עַמְּךָ אֲשֶׁר הֶעֱלִית מֵאֶרֶץ מִצְרַיִם:	[ב] אֲנֹכִי ה' אֱלֹהֶיךָ אֲשֶׁר הוֹצֵאתִיךָ מֵאֶרֶץ מִצְרַיִם מִבֵּית עֲבָדִים:	מי הוציא את ישראל ממצרים?
[ח] סָרוּ מִהֵר מִן הַדֶּרֶךְ אֲשֶׁר צִוִּיתֶם עֲשׂוּ לָהֶם עֵגֶל מִסֶּכֶה וַיִּשְׁתַּחֲוּ לוֹ וַיִּזְבְּחוּ לוֹ וַיֹּאמְרוּ אֵלֶּה אֱלֹהֵינוּ יִשְׂרָאֵל אֲשֶׁר הֶעֱלֵינוּ מֵאֶרֶץ מִצְרַיִם:	[ג] לֹא יִהְיֶה לְךָ אֱלֹהִים אֲחֵרִים עַל פְּנֵי: [ד] לֹא תַעֲשֶׂה לְךָ כֶּסֶל וְכָל תְּמוּנָה אֲשֶׁר בַּשָּׁמַיִם מִמַּעַל וְאֲשֶׁר בָּאָרֶץ מִתַּחַת וְאֲשֶׁר בַּמַּיִם מִתַּחַת לָאָרֶץ: [ה] לֹא תִשְׁתַּחֲוֶה לָהֶם וְלֹא תַעֲבֹדֵם.	האיסור לעבוד לפסלים
[ט] וַיֹּאמֶר ה' אֶל מֹשֶׁה רְאִיתִי אֵת הָעָם הַזֶּה וְהִנֵּה עִם קִשָּׁה עֲרִף הוּא: [י] וְעַתָּה הִנֵּיחָה לִי יִחָר אִפִּי בָהֶם וְאֶכְלֵם וְאֶעֱשֶׂה אוֹתָךְ לְגוֹי גְדוֹל:	כִּי אֲנֹכִי ה' אֱלֹהֶיךָ אֵל קִנְאָה פֶקֶד עֹון אָבֵת עַל בָּנִים עַל שְׁלֹשִׁים וְעַל רִבְעִים לְשֹׁנָאִי: [ו] וְעֵשָׂה חֶסֶד לְאֻלְכִים לֹאֲהַבִּי וּלְשֹׁמְרֵי מִצְוֹתַי:	עונש לחוטאים ושכר לאוהבים

לוחות הברית, שעליהם נכתבו עשרת הדברות, ניתנו למשה ממש באותו הזמן שבו העם חטאו בעגל (תוכלו לראות זאת ברצף הסיפורי של סוף פרק לא ותחילת פרק לב).

בתבולה לעיל מוצגת ההשוואה בין האמור בעשרת הדברות ובין תגובת ה' לחטא העגל.

- באיזה הקשר הצהיר על עצמו בעשרת הדברות ה' שהוא "אל קנא", ומדוע ההצהרה הזו נוגעת לחטא העגל?
- באיזה אופן רצונו של ה' להמית את כל ישראל, ולהקים לעצמו עם חדש ממשה, מהווה הגשמה של האמור בעשרת הדברות?

8 ← משה מבקש מה' לשאת את החטא של העם:

"[7] וַיְהִי מִמַּחֲרַת וַיֹּאמֶר מֹשֶׁה אֶל הָעָם אַתֶּם חֲטֵאתֶם חֲטֵאתֶם חֲטֵאתֶם גְּדֹלָה וְעַתָּה אֶעֱלֶה אֶל ה' אוֹלִי אֲכַפְרָה בְּעַד חַטֹּאתֵכֶם: [לא] וַיֵּשֶׁב מֹשֶׁה אֶל ה' וַיֹּאמֶר אֲנִי חָטָא הָעָם הַזֶּה חֲטֵאתֶם גְּדֹלָה וַיַּעֲשׂוּ לָהֶם אֱלֹהֵי זָהָב: [לב] וְעַתָּה אִם תִּשָּׂא חַטֹּאתֶם וְאִם אִין מַחֲנִי נָא מִסַּפְרֶךָ אֲשֶׁר כְּתַבְתָּ: [לג] וַיֹּאמֶר ה' אֶל מֹשֶׁה מִי אֲשֶׁר חָטָא לִי אֲמַחֲנוּ מִסַּפְרִי: [...] [לה] וַיִּגַּף ה' אֵת הָעָם עַל אֲשֶׁר עָשׂוּ אֵת הָעֵגֶל אֲשֶׁר עָשָׂה אֶהְרֹן:"

(שמות לב)

- משה מבקש מה' לשאת את החטא הכבד של העם. האם תפילתו מצליחה או נכשלת?

9 ← ה' עוזב את בני ישראל כדי שלא ישמיד אותם:

"[א] וידבר ה' אל משה לך עלה מזה אתה והעם אשר העלית מארץ מצרים אל הארץ אשר נשבעתי לאבותיך ליצחק וליעקב לאמר לזרעך אתננה: [ב] ... כי לא אעלה בקרבך כי עם קשה ערף אתה פן אכלך בדרך:

[ד] וישמע העם את הדבר הרע הזה ויתאבלו ולא שתו איש עדיו עליו:

[ה] ויאמר ה' אל משה אמר אל בני ישראל אתם עם קשה ערף רגע אחד אעלה בקרבך וכליתיך ועתה הורד עדיך מעליך ואדעה מה אעשה לך: [ו] ויתנצלו בני ישראל את עדים מהר חורב:

(שמות לג)

- כהמשך ישיר לתפילתו של משה, ה' מודיע שבכוונתו להיפרד מעם ישראל, כדי שלא יאלץ להשמיד אותם. באיזה מובן אפשר לראות כאן ריכוך ביחסו של ה' לישראל יחסית למה שאמר מיד לאחר חטא העגל?
- מה גורם לה' לחזור ולומר למשה (פסוק ה): "אתם עם קשה ערף רגע אחד אעלה בקרבך וכליתיך", אחרי שכבר אמר זאת בפסוק ב?

10 ← השוואה בין י"ג מידות לדיבר השני בעשרת הדברות:

עשרת הדברות (שמות כ)	י"ג מידות של רחמים (שמות לד)
כי אנכי ה' אלהיך אל קנא	[ל"ד, ו] ... ה' ה' אל רחום וחנון ארוך אפים ורב חסד ואמת:
פקד עון אבת על בנים --- על שלשים ועל רבעים לשנאי:	[ז] נצר חסד לאלפים ---
---	נשא עון ופשע וחסא
[ו] ועשה חסד לאלפים לאהבי ולשמרי מצותי:	ונקה לא ונקח פקד עון אבות על בנים ועל בני בנים על שלשים ועל רבעים ---

בסופו של דבר, ה' נעתר לבקשותיו של משה ומחליט לסלוח לישראל. ההחלטה הזו מתבטאת, בין השאר, בהתגלות של י"ג מידות של רחמים. מידות אלו "מעדכנות" את האמור בדיבר השני בעשרת הדברות.

- מהי הגדרת ה"אני" של אלוהים בי"ג מידות, ומה הייתה הגדרת ה"אני" שלו בעשרת הדברות (שימו לב לפסוקית הפתיחה של כל קטע)?
- מדוע בי"ג מידות מקדים ה' את מידות הרחמים, ואילו בעשרת הדברות הוא הקדים את מידות הדין (חשבו גם על תשובתכם לסעיף הקודם)?
- איזה רכיב התווסף למידות הרחמים של י"ג מידות, ולא היה כלל בעשרת הדברות?

11 ← תגובת משה להתגלות של י"ג מידות:

"[ח] וימחר משה ויקד ארצה וישתחו: [ט] ויאמר אם נא מצאתי חן בעיניך אדני ילך נא אדני בקרבנו כי עם קשה ערף הוא וסלחת לעוננו ולחטאתנו ונחלתנו:"

(שמות לד)

משה מנצל את י"ג מידות כדי לבקש מה' שיסלח לחטאי ישראל.

- מה גורם למשה לחשוב שדבר זה אפשרי, אחרי שה' כבר סירב לתפילתו שהוזכרה לעיל (לב, לב): "ועתה אם תשא חטאתם...?" (שימו לב לתואר החדש שה' הוסיף לעצמו בי"ג מידות: "נשא עון ופשע וחסאָה").
- איך נסביר את הניגוד בין דברי משה בתפילתו הנוכחית לדברי ה' שהוזכרו לעיל (לג, ב): "כי לא אעלה בקרבך כי עם קשה ערף אתה פן אכלך בדרך?"

12 ← "עם קשה עורף", ולכן...

"[ט] ויאמר ה' אל משה ראייתי את העם הזה והנה עם קשה ערף הוא: [י] ועתה הניחה לי ויחר אפי בָּהֶם וְאֶכְלֶם וְאֶעֱשֶׂה אוֹתָךְ לְגוֹי גָדוֹל:"

(שמות לב)

"[ג]...כי לא אעלה בקרבך כי עם קשה ערף אתה פן אכלך בדרך: [...]"

[ה] ויאמר ה' אל משה אמר אל בני ישראל אתם עם קשה ערף רגע אחד אעלה בקרבך וכליתיך ועתה הורד עדיך מעליך ואדעה מה אעשה לך:"

(שמות לג)

"[ט] ויאמר אם נא מצאתי חן בעיניך אדני ילך נא אדני בקרבנו כי עם קשה ערף הוא וסלחת לעוננו ולחטאתנו ונחלתנו:"

(שמות לד)

- תיאורו של ישראל כ"עם קשה עורף" חורז את סיפור חטא העגל וי"ג מידות לכל ארכו, אבל בכל פעם שהכינוי הזה מופיע – התוצאה הצפויה משתנה. האם תוכלו להבחין במגמת השינוי?
- מה נוכל להסיק על יכולת השינוי של ה' ושל בני אדם, מתוך אחידות התיאור של העם כ"עם קשה עורף" והשינוי העקבי במסקנות הנגזרות מכך?
- למה בעצם ה' היה צריך להגדיר את עצמו מחדש באמצעות י"ג המידות, ולא נשאר עם ההגדרה המופיעה בעשרת הדברות?